

Дорогович Н. О.,

Львівський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ НОВОТВОРИ В ПОЕЗІЇ УКРАЇНСЬКОГО РЕЗИСТАНСУ 40-50-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена аналізу індивідуально-авторських новотворів, зафіксованих у поетичних текстах українського резистансу 40–50-х років ХХ століття. Розкрито експресивний потенціал оказіональних номінацій, особливості їхньої семантики, прагматичної спрямованості та функціонування.

Ключові слова: індивідуально-авторський новотвір, деривація, внутрішня форма, експресивність, тексти українського резистансу.

Статья посвящена исследованию индивидуально-авторских новообразований, зафиксированных в поэтических текстах украинского резистанса 40–50-х годов ХХ века. Раскрыто экспрессивный потенциал окказиональных номинаций, особенности их семантики, прагматической направленности и функционирования.

Ключевые слова: индивидуально-авторское новообразование, деривация, внутренняя форма, экспрессивность, тексты украинского резистанса.

The article deals with analysis of the author's individual new formations, fixed in poetic texts of Ukrainian resistance of 40–50s of the 20th century. Expressive potential of occasional nominations, the peculiarities of their semantic, pragmatic orientation and functioning are determined in the article.

Key words: author's individual new formation, derivation, inner form, expressiveness, texts of Ukrainian resistance.

Індивідуально-авторські (оказіональні) новотвори постійно перебувають у фокусі наукових зацікавлень дослідників. Фіксація та аналіз таких інновацій становлять важливе та перспективне завдання з погляду лексикографії, лінгвостилістики, словотвору, психолінгвістики та ін. Адже тезаурус оказіональних лінгвоодиниць не просто виражає особливості індивідуально-авторського світобачення та світосприйняття, але також відображає реалії, актуалізовані в комунікативно-когнітивному просторі соціуму на певному історичному зрізі. Оказіоналізми «опосередковано відбивають ідеологію й філософію поетичної мови певної епохи, унаочнюють еволюцію образних засобів поезії в історії літературної мови» [4, с. 209].

Тезаурус оказіональних новотворів авторів українського резистансу 40–50-х років ХХ століття практично не досліджувався (за винятком новотворів Я. Славутича [15]), що пояснює актуальність обраної теми. Мета роботи – дослідити семантику та функціонально-прагматичне навантаження індивідуально-авторських новотворів як конструктивних елементів поетичних текстів українського резистансу задекларованого періоду.

Як свідчать результати дослідження, зафіксовані індивідуально-авторські інновації характеризуються різновекторністю з семасіологічного погляду та різноаспектністю з точки зору теорії оказіональної деривації. Експресивний потенціал зафіксованих номінативно-описових засобів коливається від низького, мотивованого ненормативним статусом незуальної лінгвоодиниці, до високого, зумовленого прозорою внутрішньою формою, емотивно-оцінним наповненням, несподіваними асоціативними зв'язками з позамовною дійсністю, а також різними комунікативно-прагматичними чинниками. На думку дослідників, саме «емоційно-експресивна, оцінна виразність більшості оказіональних дескриптивних номінацій дозволяє визначити їх як додаткові, а інколи й основні кваліфікативні засоби, що виступають об'єднувальними смисловими центрами для інших мовних одиниць» [18, с. 223], що підтверджується поетичними контекстами українського резистансу.

Результати морфологічного способу деривації представлені передусім іменниками, дієсловами, прикметниками та, меншою мірою, прислівниками. Індивідуально-авторські новотвори, без сумніву, виконують різноманітні функції. У поетичних текстах вони передусім сприяють естетизації художнього мовлення, забезпечують експресивне тонування, образність та ліризм відповідних текстових сегментів: *І трусить рукавом підзим'я блідолице, / І протір затира зазлюблений маляр* (М. Кушнір) [9, с. 84]; *Вже весна відцвіла... Одрозсвіло літо, / Осінь вийшла і змерла... І знову зима* [2, с. 35]; *Коли, неначе білим шарфом, / Покриє яблуні весна, / Тоді наструнить вітер арфу / І бризне пісня голосна* (Г. Соколенко) [14, с. 20]. З іншого боку, автори резистансу, часто обтяжені темною стороною «світлого майбутнього» в СРСР, жорстокими реаліями підпілля, ув'язнення чи еміграції, несправедливістю, душевним і фізичним болем, творили нові мовні знаки, щоб позначити те, чого не могли виразити звичайними словами, порівняймо: *За дротом колючим чекістського терня / Ми тратимо роки найкращі, / І їх нам ніхто не поверне. / В надсиллі в нікуди ідем...* (М. Сарма-Соколовський) [11, с. 38]; *Тяжкого зерна золотистий ворох / І повінь сонця на дзвінкім току / Хіба забуду, як журбу легку, / В ці довгі дні наснажувань суворих?* (Я. Славутич) [13, с. 179].

Несподівані смислові злами характерні для оказіональних дієприкметників із яскравою внутрішньою формою: *Там, позаду лишив перержавлені тугою далі, / Там, позаду – розгойданих обривів жах!* (П. Гетьманець) [2, с. 6]; *На цвинтарі захрещені могили / Пасе розп'ятий Ісус Христос* (М. Сарма-Соколовський) [11, с. 132]; *І знов несе привітний вітер / Оконвалійнену весну* (М. Кушнір) [9, с. 111]. Автори резистансу досить вдало експериментували з конструюванням нових дієслів, з винятком дієприслівників, що представлені окремими прикладами: *Благословенна будь, столицю древня, / Що, запромінившись на цих горбах, / Ти запалала на потугу й певність / Нащадкам гордим у віках* (І. Ірлявський) [6, с. 183].

Оказіональні інновації часом стають тим ключем, у якому фокусується задум автора, прагматично вагома інформація, тропотвірний потенціал, етнічна маркованість, що прочитуються насамперед завдяки яскравій внутрішній формі: *Ніхто, нічим нас не обдурить, / Ми невідкупні у боях, / Бо все Вітчизни біль бандурить / У наших*

праведних серцях! (П. Гетьманець) [2, с. 25]; *Спочивай, завзяття / Не подолав кат! – / Ряди босвіють / З кожним днем стократ!..* (І. Хміль) [17, с. 109]; *Чуєш, брате? Міцнішають кроки, / Стяг борні – у незламній руці, / Той, розмайний, що гордо й високо / Піднесли Січовії Стрільці!* (М. Верес) [3, с. 280]; *Не вір голосам перестарілим, / Що життя – це усе, що було. / Нехай ляже майбутнє осталене / На твоє проясніле чоло* (М. Кушнір) [9, с. 40]. Окремі новотвори утворені на основі прецедентних феноменів. Експресивність їх мотивується не просто оказіональною природою та прозорою внутрішньою формою, а мережею асоціативних зв'язків, мотивованих історико-культурним досвідом і комунікативною практикою мовців, а також міжкультурними конотаціями: *Мої руки тріпочуть, як віти; / Дум тягар я голготно несу, / Щоб твої перелоги узріти / І твою надбійлину красу* (Я. Славутич) [13, с. 206].

Серед дериватів із яскравою внутрішньою формою виокремлюються композити як «одиниці із значною семантичною ємкістю і понятійною компактністю» [19, с. 162]. Результати основоскладання в поетичному континуумі характеризуються підвищеною інформативністю, сконденсованою формою вираження смислу: *Думко нескорена, / Не спи! – / Буйай, рости / До зір, / За хмару! / До сонця ясного, – / Спитай: / Коли очистить / Воно край / Від «старшобратських» / Кни і карі?..* (І. Хміль) [17, с. 212]; *Через хвили білопінні – / Сивину – / Корабель наш грізний лине / В далину* (Г. Соколенко) [14, с. 23]; *Ти, хлібпрохачу, каліко / Душі, і совісті, й ума! / Невже ж до скопу так, довіку / Тебе манити буде тьма?* (П. Гетьманець) [2, с. 25].

Звичайно, не всі новотвори мають однаковий ступінь експресивності. Виразнішими є ті, що конденсують у собі згорнуту художньо-тропеїчну синтагму, яку можна, щоправда не завжди, відтворити без порушення змістово-прагматичних параметрів. Найлегше піддаються трансформації композити, що співвідносяться з атрибутивними словосполученнями: *бронзоворукі борці* (Я. Славутич) – «борці з бронзовими руками» / «борці з руками, наче бронза», *буйнокрилий вітер* (М. Верес) – «вітер з буйними крилами», *злотнолиста осінь* (І. Хміль) – «осінь зі злотним листям», *крицевочолі орли* (М. Верес) – «орли з крицевими чолами», *примарношати сні* (М. Сарма-Соколовський) – «сні з примарними шатами» / «сні – мов примарні шати», *тихокрила птаха* (М. Кушнір) – «птаха з тихими крилами» тощо. Прикметникові композити дають авторові можливість виділити важливу в комунікативно-прагматичному й смислово-образному плані асоціативно-образну ознаку денотата: *Пливли літа, не знаючи зупинки, / Не знав її і месник-одчайдух. / Хай вічним сном заснули в них / Чупринка, Арсеніч, Бей, і Шелест, і Старух, / І безліч їх – орлів крицевочолих, – / Живою все лишилася мета, / Бо не спалив комуни підлий Молох / Ні славних діл, ні Тризуба й Хреста...* (М. Верес) [3, с. 227]; *Красний час! Немов по брукках, / Важко-дужа гуде стопа / Войовничих, бронзоворуких, / Повнозбройних борців УПА* (Я. Славутич) [13, с. 275].

Значний експресивний потенціал характерний композитам, що співвідносяться з об'єктивними дієслівними словосполученнями й виражають метафоричну ознаку: *Колись людьми орали гади – / Тепер і душу запрягли / В залізні шори! Волекради / У людську совість лізуть вглиб* (М. Боеслав) [5, с. 358] (*волекради* – «ті, які крадуть волю»); *І стугонять, оплакують простори, / Немов чайки, свободовбивчий час, / Цей чорний час, коли в знеможі змори / Меч Азраїла четвертує нас* (Я. Славутич) [13, с. 192] (*свободовбивчий час* – «час, що вбиває свободу»). Серед таких новотворів у художніх текстах українського резистансу можна виокремити ті, що відображають специфіку воєнної дійсності, збройної боротьби (із-поміж них – інновації з компонентами *вогн- / огн-, грім- / гром-, стал-*): *Йому, співці, співайте гимни бойові, / Його, поети, величайте в одах сталедзвінних!* (М. Боеслав) [5, с. 340] (*сталедзвінні оди* – «оди, що дзвонять сталлю»); *Наша юність палка й огнебризна / Над знаменами сонце несе!* (Г. Соколенко) [14, с. 16] (*огнебризна юність* – «юність, що бризкає вогнем»). Такі номінації асоціативно пов'язані зі збройною боротьбою, з війною, військовими реаліями. Вони відображають особливості художньої інтерпретації дійсності безпосередніми учасниками національно-визвольних змагань.

Метафорична ознака прочитується в семантиці композитів, утворених від двох іменникових основ на основі зіставлення. Такі приклади переконливо засвідчують, що внутрішня форма та мотивованість лексичної одиниці «виступають об'єднувальними центрами ономазіологічних і семасіологічних характеристик слова, розкривають специфіку називання, зв'язок суб'єктивного і об'єктивного в акті номінації» [1, с. 90]. Прагнення авторів до оригінальної вербалізації власного світовідчуття зумовлюють створення загадкових, незатертих, навіть інтимізованих художніх образів: *Я думаю: напевне, Богова зіниця, / Що світить, як лампада. / Від неї світлоцвіт у душу пада, / І я в нічному безгомінні / Молюся довго-довго, / Але нічого іншого я не прошу у Бога, / Крім волі, / Одної волі / Моїй сердешній Україні* (М. Сарма-Соколовський) [11, с. 41]; (...) *І дзвін вечірній у німлі / І шепіт борів і ялиць, – / Мосі рідної Землі / Волошкооких чарівниць...* (І. Хміль) [17, с. 196]. Оказіональні художні означення в комплексі з іншими епітетами вдало використовуються авторами для створення інтонаційного малюнка вірша: *Стають роки весночокі, / Молоді, нові, / Не дощеві – / А крицеві, / Перломутрові* (М. Кушнір) [9, с. 23].

Специфічною рисою зафіксованих прислівникових композитів, із-поміж-яких *густорунно, далеколунно, сторукайно* (Я. Славутич), *ніжнотонно* (Г. Соколенко), *стофонтанно, тиходзвінно* (М. Кушнір), *стожаро* (М. Сарма-Соколовський), *стобарвно* (І. Ірлявський), *стомогутньо* (С. Ольшенко-Вільха), є порівняльний характер їх смислового наповнення. Такі новотвори легко можуть бути трансформовані в частину компаративної конструкції (формальний план), якій відповідає об'єкт порівняння (змістовий план): *густорунно* – «як густе руно», *стофонтанно* – «як сто фонтанів» тощо. У реченні таким одиницям відповідає порівняльний зворот, що виступає обставиною способу дії чи обставиною міри та ступеня: *Над синім містом тиходзвінно / Стоїть увечері туга!* (М. Кушнір) [9, с. 98]; *Забринять ніжнотонно мечі, / І зідхне у сльозах Україна* (Г. Соколенко) [14, с. 5]; *Ген рядами дорогою клени / І поля у вечірній імлі... / А в душі стомогутньо, шалено / Розревілись гарматні вогні...* (О. Ольшенко-Вільха) [10, с. 4]; *І кризь лісів примарношати сні / Джереляться легенди з давнини – / І їхня папороть стожаро квітне!..* (М. Сарма-Соколовський) [11, с. 21].

У мовотворчості представників українського резистансу досить продуктивними засобами експресивного то-нування тексту виступають складні прикметники, утворені способом осново- чи словоскладання. Такі одиниці

містять сконденсовану інформацію про релевантні чи периферійні – однак визначальні з точки зору авторової рецепції дійсності – ознаки денотата. За семантико-прагматичним наповненням такі номінації можна умовно поділити на дві групи. До першої належать одиниці, один із компонентів яких уточнює зміст іншого, виражає оцінку, естетичну, образну характеристику основної ознаки, марковану специфікою авторського світобачення та світовідчуття: *Все здається: живу – не живу / В розпучливо-розрахтані ночі* (М. Кушнір) [9, с. 135]; *Вдарить у душі блаженства пожаром, / З гір перелетється, як буря, до степу, / Де спалахне вічно-світлим Базаром, / Духом ясного Мазепи* (І. Ірлявський) [6, с. 187]. Натомість у семантиці других закладена інформація про дві самостійні ознаки, які часто належать до зовсім різних семантичних площин: *Затям: у будні твердо-сірі / Завзятим підеш знаком / У безвість днів, де люто / Шкірить вовчячі зуби* (М. Кушнір) [9, с. 146]; *В холодно-злющих вікнах каменіць тайться зрада, / На ратуші одмірює століття дзигар лунко... (О. Ольшенко-Вільха) [10, с. 19]; До гір причаляють вітри / З країв задумано-далеких, / І, мов згасаючі костри, / Кадять живицею смереки* (Г. Соколенко) [14, с. 25]; *Нікому назустріч не вийшов з глибин / Дрімучо-злийвітих борів (...)* (І. Ірлявський) [6, с. 181]; *І неба чаша синьо-кришталева / Наповнилась ясним / Світанням!* (І. Сенік) [12, с. 38].

Поетичні контексти українського резистансу засвідчують оригінальні номінації-юкстапозити, перший компонент яких виражає концептуальну, невід’ємну з точки зору автора ознаку фрагмента позамовної дійсності. Такі лексикалізовані утворення продуктивні в мовотворчості Я. Славутича: *А з вишень розцвічених, наче з-над заметів, / Вітер слово сточує в синь-далечині* [13, с. 141]; *Блакитна злива гордо гомоніла / Родючим нивам і дівич-борам* [13, с. 178]. Порівняймо семантику виділених новотворів І. Хміль та Я. Славутича: – *Христос Воскрес! Устав із мертвих, – / Розвіявсь ночі темін-страх, / Бо віра є – Вона Воскресе, – / Так хай же станеться чудесне!* (І. Хміль) [16, с. 35]; (...) *Із густого темін-бору / Виходжає гордий обрин* (Я. Славутич) [13, с. 63]. Особливістю таких номінацій є незмінність граматичної форми одного з компонентів, що видно з попередніх прикладів. Окремі оказіональні номени утворені за моделями, традиційними для народнопісенної творчості, тому вони характеризуються урочисто-поетичною маркованістю: *Уб’єте плоть мою злиденну, / Та я в ідеї розцвіту / І вічно житиму спасенний, / І вічно землю золоту / Чар-соками буду кормити* (М. Боеслав) [5, с. 305] (порівняймо народнопісенну номінацію *чар-зілля*). Оригінальну складну номінацію зафіксовано в поезії І. Сенік: *Дванадцять січня, / Не буде Маланки, / І Василь-місяць у смутку спливе* [12, с. 27]. Виділена номінація є маркером алузії на Новий рік за старим стилем, на церковне свято Василія і традицію маланкувати, духовно-культурне значення яких у в’язничних буднях радянських таборів нівелювалося.

У поетичному дискурсі українського резистансу функціонують прикладкові сполуки, близькі до фольклорних, із позитивним аксіологічним наповненням. Попри суперечності у визначенні узуальності / оказіональності прикладкових сполук, незаперечним залишається факт, що вони (принаймні більшість) несуть значне експресивне навантаження, а в поетичних текстах виконують ще й важливу синтаксично-ритмічну функцію [8, с. 45]: *Все було: і вітерець, і отави, / І невтомний співець-соловей, / І твоїх незбагнених очей / Поцілунки, як стріли, лукаві* (М. Кушнір) [9, с. 52]; *І несе вітерець-говорун / До небес над землею і морем / Звук фанфар переможних ОУН – / Авангардного в марші дзозу* (М. Верес) [3, с. 286]. Деякі приклади фіксують цілком несподівані авторські модифікації фрагментів картини світу: *Над бором небо-оберіг, / Шепочуть казку вічні зорі* (М. Боеслав) [5, с. 344]; *Темна нічка-весняночка, / Хоч зорі на небі* (І. Хміль) [16, с. 225]; *Проходять містом курені, / У пільму тонуть громи-кроки* (М. Кушнір) [9, с. 166]. Такі номінації, без сумніву, можна розглядати у фокусі тропотворення. Заслужують на увагу номінативні одиниці, функціонально-прагматичне навантаження яких узгоджується з комунікативно-прагматичним спрямуванням мовотворчості авторів резистансу. Маємо на увазі місткі словесні образи, що відображають глибоке переосмислення реалій національно-визвольної боротьби: *Нам доля чинила визов. – Приняли, / Свідомі, що взяли Голготу-діло, / Та з вірою, що воскресіння в славі / Прийде до тих, які ступають сміло* (М. Гай) [7, с. 60].

Проведений аналіз фактичного матеріалу підводить до висновків, що зафіксовані оказіональні новотвори характеризуються різновекторністю семантики та прагматичного спрямування, а відповідно різним ступенем експресивності. До актуалізованих із погляду оказіональної деривації кореневих морфем належать *бог-*, *буїн-*, *блакитн-*, *вечн(о)-*, *вогн-* / *огн-*, *грім-* / *гром-*, *дзвін-* / *дзвон-*, *жовт-*, *зор-*, *золот-* / *злот-*, *квіт-* / *цвіт-*, *крил-*, *снаг-* / *снаж-*, *стго-*. Найвищий ступінь експресивності властивий номемам із яскравою внутрішньою формою (передусім комозитам), мотивованою нетиповими асоціативними зв’язками з позамовною дійсністю. Інтенсифікована виразність неолексем зумовлюється як образними, так і емотивно-оцінними компонентами, що входять до семантичної структури таких одиниць. Оказіональна деривація демонструє прагнення митця не лише до образної, експресивної вербалізації думки, а й до створення семантично містких мовних знаків у лінійно обмежених поетичних структурах.

Література:

1. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія / Н. І. Бойко; [відп. ред. А. П. Грищенко]. – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2005. – 551 с.
2. Василенко П. Мої повстанські марші: від Полтави до Ярослава, від Дніпра по Сян: спогади, вірші, пісні / Петро Василенко (Волош, Гетьманець, Полтавець); упоряд. М. Петренко. – Львів: Ліга-Прес, 2006. – 141 с.
3. Верес М. В чужинних припливах: вибрані поезії / Микола Верес. – Лондон: Ass. of Ukrainian Former Combatants in Great Britain, 1967. – 292 с.
4. Вокальчук Г. Здобутки і перспективи української індивідуально-авторської неографії / Галина Вокальчук // Незалежний словосвіт: збірник наукових праць: на пошану професора Володимира Семеновича Калашника / [редактори-упорядники М. Філон, Т. Ларіна]; Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 208-217.

5. Дяченко М. Поезії / Михайло Дяченко (Марко Босслав); [упорядкув. Т. Салиги, І. Яремчук]. – Ужгород : Гражда, 2011. – 408 с.
6. Ірлявський І. Брості : твори / Іван Ірлявський. – Ужгород : ВАТ «Вид-во «Закарпаття», 2002. – 265 с.
7. Іщук О. Життєвий шлях Галини Голояд – «Марти Гай» / Олександр Іщук, Володимир Іванченко. – Торонто; Львів : Літопис УПА, 2010. – 126 с.
8. Київські неокласики : словотворчість / Н. В. Гаврилюк; відп. ред. Г. М. Вокальчук. – Острог : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2009. – 216 с.
9. Кушнір М. Невкосне серце : Поезії. Проза. Матеріали до життєпису / Мирослав Кушнір; упоряд. М. Дубас, І. Калинець. – Львів : Галицька видавнича спілка, 2005. – 558 с.
10. Ольшенко-Вільха С. Чужа весна : лірика. – Краків : Укр. вид-во, 1941. – 35 с.
11. Сарма-Соколовський М. Коріння пам'яті : поезії / Микола Сарма-Соколовський. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1997. – 279 с.
12. Сенік І. Загратована юність : поезії / Ірина Сенік. – Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1996. – 64 с.
13. Славутич Я. Трофеї, 1938–1963 : поезії / Я. Славутич. – Едмонтон : Славута, 1963. – 326 с.
14. Соколенко Г. Твори поета невідомої долі / [упоряд. Л. Полтава]. – Нью-Йорк : АДУК – ООЧСУ, 1981. – 36 с.
15. Сологуб Н. М. Мовний портрет Яра Славутича / Надія Сологуб. – К. : Дніпро; Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук, 1999. – 152 с. – С. 132–138.
16. Хміль І. Гомін Полісся : поезії / Іван Хміль. – Вінніпег : [б. в.], 1960. – 243 с.
17. Хміль І. Іду з кобзою / Іван Хміль. – Чикаго : [б. в.], 1962 – 244 с.
18. Художній текст – слово – образ : лінгвостилістичний аналіз : монографія / [М. І. Голянич, І. О. Бабій, Н. Я. Іванишин та ін.]; за ред. М. І. Голянич. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. – 408 с.
19. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови / Віктор Чабаненко. — Запоріжжя : Вид-во ЗДУ, 2002. – 351 с.